

Комплекс вправ тренувального та корелюючого характеру щодо вдосконалення орфографічної навички правильного написання «НЕ»

Світлана ДЕМ'ЯНЕНКО, викладач-методист Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ

1. Розподільний диктант: заповніть таблицю, окремим записавши слова з часткою НЕ, префіксом НЕ та слова, що без НЕ не вживаються. Як розрізнити заперечну частку НЕ і подібний до неї за звучанням префікс? Прокоментуйте ваш вибір.

Слово без НЕ не вживається	НЕ виступає у ролі префікса	НЕ виступає у ролі заперечної частки

• не танцює • неодмінно • ніким не визнаний талант • не співає сьогодні • незміщена посада • не вона. • не тисяча • неозорий • нестача • ще не розрізаний кавун • не сміється • не граючись • не розв'язана ніким задача • нехтуючи • проект не накреслений • не допомагає • не їдучи • не сумує • непоганий • недуга • нерадівний • не ворог, а друг • невпинно • невисипущий • ненависть • немовля • не галасуючи • не кричить • невдовзі • невинно	• непорушно • неказанно • нежить • невмирущий • не вперше • не свій • неквапом • невірник • неприємніти • неабиякий • не аби з ким • нестямитися • непокоїти • неабихто • не аби на чому • немає вітру • недоучити • не двісті • не кожний • не зроблено • негоже • недобудований • несправедливість • нечемність • невід • нелюдима • неістота • непривітність • нещастя • неухажність • несерйозність

• незаселеність • нероба • невеселий • неголосний • небажане явище • невеликі розміри • незграбний	• непрозоре скло • неслух • невір'я • неприязнь • я нездужаю • не здужаю подолати перепону

2. Диктант із коментуванням: з'ясуйте вживання однозвучного префікса і частки НЕ.

Не/густо, не/в'янутий, не/краще, не/врожай, не/жить, не/мічний, не/знаний, не/забутий усіма вчинок, не/мовби, не/зважаючи на, не/здужати, не/привітний, не/далеко, не/доречно, не/абиякий, не/білений, не/густо, не/доліт, не/дорого, а дешево, не/мій, не/дев'ятий, не/раз, не/досить, не/проворний, не/істотно, не/з'ясоване досі питання, не/там, не/переконливий, ніде не/знаний, не/активний, не/правдива людина, не/вже/сказав, не/аби/хто, не/аби/який, не/мов/би/то, не/наче/б/то, не/вблаганний, не/щастя, не/йти, не/досушити, не/спроста, не/доречний, не/абиякий, не/білений, не/доліт, не/до/виконати, не/співаючи, не/охота, ні/що, не/п'ятий, не/до/спілий, не/вдогад, не/гадано, не/цілком, не/зовсім, не/славити, а ганьбити, не/малюючи, не/дуже, не/нависть, ні/що, ні/сотні, документ ще не/написаний, не/дарма, не/підписаний зошит, ні/яковість, не/допущений до іспиту студент, не/збудований, не/по/українському, не/вблаганний, не/ржавіюча сталь, не/добачати, помилок не/має, не/впорядкований, не/з'ясоване досі питання, не/спростований ніким факт, не/ждано/не/гадано, не/зробивши, не/зроблений.

3. Орфоепічний практикум: прочитайте українські прислів'я та приказки згідно літературної вимови. Поясніть написання частки НЕ з дієсловами у заперечному реченні та з іншими частинами мови при частковому запереченні. Запишіть по-пам'яті народні вислови, які найбільше припали вам до душі. Які зернини

мудрості вкладені народом у дані прислів'я і приказки? Вивчіть ті, які узагальнюють народні погляди щодо дотримання культури мовлення.

Чого мама не дала, того не купиш і в пана.

Добрий батько не хоче лихого сина.

Мудрий не все каже, що знає, а дурний не все знає, що каже.

Наука не веде до бука.

Ти йому не вір, бо то звір: як не вкусить, то злякає.

Не бачила оком, не бреші язиком.

Не помиляється той, хто нічого не робить.

Більше копи лиха не буде.

Водить за ніс, а правди не скаже.

Вовків боятися – в ліс не ходити.

Вдача собача: не брехне, то й не дихне.

За холодну воду не братися.

Чого навчився, того за плечима не носить.

Не роби з писка халяву.

Краще недоговорити, ніж переговорити.

Жартуй, глечики, доки не луснув.

Щастя – не підкова, під ногами не знайдеш.

На голову не капає.

Шилом моря не нагрієш.

Не кидай словами, як пес хвостом.

Не родись багатий та вродливий, а родись при долі та щасливий.

Не питає добрий жнець, чи широкий загонець.

Ворона за море літала, а розуму не набрала.

Не бачити світу перед собою.

Не хочеш почути поганих і дурних слів, не кажи їх сам.

Чув дзвін, та не знає де він.

Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.

Чув дзвін, та не знає де він.

4. Реконструювання речень: допишіть фрази.

Я не залишив би друга у біді, бо ...

Невиконання громадянського обов'язку ...

Ненависть породжує ...

Пізнання істини необхідне ...

Нічого кращого немає, як ...

Незнання рідної мови ...

Мертва мова ніколи не зможе ...

Мова не має ціни, оскільки ...

Хто не любить своєї рідної мови, ...

Неповага до рідного краю ...

Немає народу без мови, як немає ...

Невихованість, нетактовність засвідчують про ...

Не є окрасою мовлення, яке ...

5. Комунікативний практикум: пригадайте якомога більше заперечень, відмов, в структурі яких вживається НЕ. Розіграйте діалог.

Довідка:

Не можна.

Ні, це не так.

Мене це не влаштовує.

Я не згодний.

Я не вірю вам.

Це не точно.

Я, на жаль, не можу.

Дякую, але я не хочу (бажаю).

Цього бути не може.

Це неможливо.

Ви не маєте рації.

Про це не може бути й мови.

Не гай даремно часу.

Не варто про це нагадувати.

Цього без болю в серці не

можна слухати.

6. Орфографічний практикум: ознайомтеся з поданими прислів'я та приказки. Чого навчають вони? Усно поясніть правопис слів із НЕ, принципи постановки розділових знаків у даних висловлюваннях.

(Не)пиво диво, а слово.

З пісні слова (не)викидають і свого (не)вставляють.

Слово (не)горобець: випустиш – назад (не)вернеш.

Грамота ніде (не)пошкодить.

(Не)знайко на печі лежить, а знайко по дорозі біжить.

Вчений іде, а (не)ук слідом спотикається.

(Не)всякий хто читає в читанні силу знає.

(Не)доля вирішує, а людина сама творить свою долю.

(Не)голка шиє, а руки.

Із (не)хотя з'їв вовк порося.

Дурний язик голові (не)приятель.

Слово – (не)полова, язик – (не)помело.

Слово – (не)стріла, а глибше ранить.

У (не)вмілого руки завжди болять.

Справу роблять (не)голосом, а розумом.

Бракороб і (не)роба – одна хвороба.

(Не)сивий мудрий, а старий.

(Не)правдою світ пройдеш та назад (не)вернешся.

Моя хата скраю – нічого (не)знаю!

Наше діло півняче – прокукурікати, а там хоч і (не)розвидняйся.

Іж, вовче, чужу кобилу, а моєї (не)руш.

(Не)хай буде гречка, аби (не)суперечка.

(Не)спитавши броду, (не)лізь у воду.

(Не)надійний друг гірше (не)друга.

За одного вченого десять (не)вчених дають, та й то (не)беруть.

Щастя в повітрі (не)в'ється, а в біді дається.

(Не)щастя вчить, а жаль повчає.

(Не)все те золото, що блищить.

(Не)тільки світу, що у вікні, – за вікном ще більше.

Добро (не)пропадає, а зло умирає.

Як у дружбі будем жити, нас нікому (не)зломити.

Дружній череді вовк (не)страшний.

В чужому оці й порошинку бачить, а в своєму й сучка (не)добачає.

(Не)краса красить, а розум.

ПЕРЕВІР ЗНАННЯ

7. Мовний експеримент: з поданих омонімів (омоформ) утворіть речення. Усно поясніть лексичне значення кожної пари дієслів з НЕ.

Неславити (ганьбити, наговорювати)	не славити (не прославляти)
Недобачати (погано бачити)	не добачати (не помічати недоліків)
Нездужати (хворіти)	не здужати (не мати змоги щось зробити, не побороти)
Недоїдати (погано харчуватися)	не доїдати (залишати недоїдки, рештки)
Нежить (свербіння у носі)	не жить (заперечення дії)
Непокоїтися (турбуватися)	не покоїтися (не спочивати)
Немає (заперечне присудкове слово, як можна замінити однини теперішнього формою «нема»)	не має (дієслово мати в 3-ій особі однини теперішнього часу)

8. Захистіть орфограму: до поданих слів та словосполучень доберіть синонімічні слова з НЕ, поясніть їх правопис. Складіть речення з виділеними словами, поміркуйте, в якій ситуації зазначені слова будуть писатися із НЕ окремо.

Турбуватись – ... (непокоїтись),
ганьбити – ... (неславити),
хворіти – ... (нездужати),
ігнорувати – ... (нехтувати),
турбуватися – ... (непокоїтися),
примувати щось робити – ... (неволити),
погано бачити – ... (недобачати),
допустити помилки під час перевірки – ... (неододитися),
погано харчуватися – ... (недоїдати),
негативно ставитися до когось або чогось – ... (ненавидіти),
не звертати уваги на когось, зневажати – ... (нехтувати),
ледар – ... (нероба),
безграмотна людина – ... (неук),
маленьке дитя, малятко – ... (немовля),
хвороба – ... (недуга),

сльота – ... (негода),
безталання – ... (недоля),
огріх у роботі – ... (недолік),
поганий урожай – ... (недорід, неврожай),
потреба – ... (необхідність),
вірність – ... (незрадливість),
безмежний – ... (неозорий),
дуже великий щодо розмірів – ... (неосяжний),
той, який неможливо піддати вимірювання – ... (незмірний),
конче потрібний – ... (необхідний),
дуже рухливий – ... (непосидючий),
стійкий – ... (непорушний),
мовчазний – ... (неговіркий),
хворий – ... (немічний),
чужий, ворожий – ... (ненависний),
єдиний – ... (неповторний),
бездонний – ... (невичерпний),
пам'ятний – ... (незабутній),
потрібний – ... (необхідний),
терміново – ... (негайно),
запопадково – ... (невтомно),
поза чиясь волею – ... (ненароком).

9. Робота із словником: випишіть до поданих слів із «Практичного словника синонімів української мови» слова-синоніми, які в своєму складі мають морфему НЕ. Складіть з цими словами речення.

Особливий – ... (незвичайний, неабиякий, небуденний.)
Бурхливо – ... (невпинно, невтомно, невгамовно, негасимо, невблаганно, небачено, невичерпно, невсипуще.)
Безмежно – ... (неосяжно, неоглядно, неозоро.)
Скромний – ... (невибагливий, невимогливий, непримхливий, непередливий.)
Розпливчастий – ... (невиразний, нечіткий, нерозбірливий).
Темний – ... (неосвічений, невчений; непевний, ненадійний.)
Ворожий – ... (неприязний, недружелюбний.)
Безугавно – ... (неугавний, невгамовний, невмовкаючий, нестихаючий, невщухаючий.)

10. Робота із словником: від поданих слів за допомогою префікса НЕ- утворіть антоніми, доберіть до них синоніми без НЕ- і запишіть за поданим зразком.

Зразок: друг – недруг (ворог).

Доля, воля, порядок, повага, щастя, друг, правда, згода;

веселий, сподіваний, добрий, грубий, дорогий, спокійний, приємний, залежний;

важно, рідко, дорого голосно, далеко, повільно, весело, приємно.

11. Робота із словником: від поданих прикметників утворіть прикметники-антоніми з префіксом НЕ-, а від них – іменники і прислівники. Поясніть їх правопис та способи словотворення.

Зразок: Тактовний – нетактовний, нетактовність, нетактовно.

Акуратний, вірний, грамотний, заселений, логічний, милосердний, привітний, правильний, практичний, регулярний, сміливий, спокійний, сумлінний, справедливий, серйозний, терпеливий.

12. Гра «Архітектор слова»: від поданих дієслів утворіть дієприкметники із НЕ. Пригадайте як пишеться НЕ з дієприкметниками. Введіть подані слова у речення так, щоб НЕ з дієприкметниками писалося разом і окремо. Поясніть правопис суфіксів -ЕН-, -ЯН-.

Бачити, в'їжджати, видати, вивчати, випустити, витратити, досліджувати, завершити, зареєструвати, зібрати, зіпсувати, зміцнити, зосереджувати, зорати, обвалити, обгороджувати, оформляти, полити, посадити, пробити, рекомендувати, ржавіти, розбурхати, розгорнути, розташувати, реалізувати, підписати, підготувати, скосити.

13. Вибірково-розподільний диктант: згрупуйте слова відповідно до правописних правил. Дайте пояснення щодо кожної групи слів. Запишіть слова, розкривши дужки.

Не/здійснений, не/достатньо, не/начебто, не/абищо, не/скінчена вчасно розмова, не/дуже зрозумілий, не/скінченна п'ятьма, не/оціненна послуга, не/оцінена ще річ, не/зрівняної вроди, не/зрівняна поверхня, не/примирені сторони, не/примиренні стосунки, не/далеко, не/чужі, не/дочитаний роман, лист не/дописаний, не/вгавати, не/поко́ра, не/довиконання, не/обхідність, не/можна, не/вгавати, не/обізнаність, таки не/поганий, незалежність, ні від кого не/залежний, не/зчулись, не/швидко, а повільно, не/сказано, не/сказанно, не/помітно, не/добачати, не/докрів'я, не/до/смаку, не/по/людському, не/доречно, не/до/речі, не/досяжний, не/зараховано, не/можна так, не/виспівана пісня, не/схожий, не/долік, не/моя, не/сподіване рішення, не/благодійний, не/врожай, не/надійний, не/одружений, не/звично, не/досліджені досі рідкісні рослини, не/там.

14. Комунікативний практикум: уважно прочитавши висловлювання відомих авторів про мову, слово, визначте значення мови в житті суспільства.

Поясніть правопис виділених слів та принципи постановки розділових знаків.

Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ, і нема насильства нестерпнішого, як те, що хоче відірвати в народі спадщину, створену незчисленними поколіннями його віджилих предків.

К. Ушинський

Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду.

В. Сухомлинський

Ми як скарб нетлінний мову рідну мусимо нащадкам передати.

Д. Білоус

Слова – це крила ластівки, вона їх не почуває, але без них не може злетіти.

Ю. Мушкетик

Нації вмирають не від інфаркту, спочатку в них відмирають мову.

Л. Костенко

Чи не від того, що ми свого часу призабули мамину пісню над колискою, наші діти так легко, з такою байдужістю одцуралися од народного мелосу і стали епігонами, гірше того, популяризаторами чужого, нерідко майже незрозумілого, а то й шкідливого музичування.

В. Скуратівський

Хто не любить своєї рідної мови, солодких, святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини.

Й. Гердер

За ставленням кожної людини до своєї мови можна абсолютно точно судити не тільки про її культурний рівень, але й про її громадську цінність.

К. Паустовський

15. Творче конструювання: відновіть первісний вигляд прислів'їв, які були безсполучниковими складними реченнями. Запишіть, розкривши дужки, поясніть правопис слів із НЕ та вживання розділових знаків.

(Не)лоспішай з козами на торг, бо кіз продаси і гроші проїси.

Задали пам'ятку, що до нових віників (не)забуде.

Якщо (не)візьмешся за роботу, то робота сама (не)зробиться.

(Не)дорогий твій дарунок, а дорога твоя пам'ять.

За двома зайцями (не)женись, бо й одного (не)піймаєш.

Шкода краси, де розуму (не)має.

Якщо (не)побігаєш, то й (не)пообідаєш.

Якщо грім (не)гряне, то ледачий (не)встане.

Як хочеш сорочку мати, то (не)треба зівати.

Як зелене жати, то нічого (не)мати.

Як звабиш калачем, то (не)одженеш і бичем.

Як відстанеш годиною, то (не)здоженеш родиною.

Де оком (не)доглянеш, там калиткою доплатиш.

Коли дав слово, то держись, якщо(не)дав, то кріпись.

16. Лінгвістичне дослідження: прочитайте речення, з'ясуйте, якого смислового відтінку надає їм частка НЕ. Проаналізуйте семантику речень: чи завжди наявність заперечної частки є ознакою заперечно-го речення. Поясніть пунктограми.

Раз добром нагріте серце – вік не прохолоне. (Т. Шевченко)

Я не нездужаю, нівроку. (Т. Шевченко)

Не та вже я стала: нездужаю і на ноги стати. (Т. Шевченко)

Блаженний муж на лукаву

Не ступає раду.

І не стане на путь злого...

І з лютим не сяде. (Т. Шевченко)

Широко навкруги слався степ зелений, хвилястий, ніким не сходжений, не з'їжджений, не зміряний. (М. Коцюбинський)

Тільки мав талант до віршів не позичений, а власний. (Леся Українка)

Життя – не шовкова травиця. (М. Стельмах)

Не раз і не два нашу землю святу топтав ненависний чужинець. (В. Сосюра)

Вітчизні віддати не виризки душ, а всю повноцінність життя або смерті. (М. Бажан)

Живе лиш той, хто не живе для себе,

Хто для других виборює життя. (В. Симоненко)

Не дай мені доле і краплі невіри, не дай і хвилини бути нещирим, не дай забувати священні могили, де витязі сплять... (М. Нагнибіда)

Я ненавиджу тих, що, не сіявши, жнуть, що садів не садивши, плоди об'їдають. (М. Нагнибіда)

І душу спомином стискає – ніщо не вернеться назад. (З. Кучерява)

І каші не хочу, і по воду не піду. (Українське народне прислів'я)

Пробачай іншим, але не собі. (Японське народне прислів'я)

Вчений та велике дерево не одразу виростають. (Японське народне прислів'я)

17. Гра «До джерел мудрості»: відгадайте народні загадки. Поясніть правопис виділених слів.

– Толока не орана, вівці не лічені, пастух рогатий. (Небо, зорі, місяць.)

– Який кінь не потребує ні вівса, ні сіна? (Шаховий.)

– Ні колода, ні пень – лежить цілий день, не копає, не косить, а їсти просить. (Ледар.)

– Іде лісом – не тріщить, іде водою – не хлющить, іде до хати – на нього пси не гавкають. (Промінь сонця.)

– Не розбивши горщика, не з'їси кашки. (Горіх.)

– Швець – не швець, кравець – не кравець, держить в роті щетину, а в руках ножиці. (Рак.)

– Якої пряжі нема в продажі? (Павутина.)

– Сам черен, та не ворон, є роги, та не бик, шість ніг без копит. (Рогатий жук.)

– Скільки б не їв, ніколи ситий не буде. (Вогонь.)

18. Дослідження-спостереження: прочитайте речення. Виділіть слова, утворені префіксальним способом, поясніть їх правопис, обґрунтуйте вживання розділових знаків. До якого виду мовних одиниць належать подані речення?

Не плюй в криницю, бо схочеш водиці. (Народна творчість)

Із нехочу з'їв три миски борщу. (Народна творчість)

Не забувайте того доброго, що вмієте, а чого не вмієте, того навчайтеся. (В. Мономах)

Усі прагнуть навчати інших, а самі не хочуть учитися. (Ф. Прокопович)

Не може при добрі той жить, хто хоче злу й добру служити, бо, хтівши догодити обом, він стане злу рабом. (І. Франко)

Неслись якісь невиразні, змішані звуки, що видавалися часом незвичайними та тривожними. (М. Коцюбинський)

Досить невільная думка мовчала, мов пташка у клітці замкнута од світла. (Леся Українка)

Сивоок знав тепер, що червона фарба означає кохання й милосердя, небесна – вірність, біла – невинність, радість, зелена – надію, вічність, чорна – жалобу, смуток, а жовта – ненависть, зраду. (П. Загребельний)

Тече в Сулу моя любима річка – і тиха, і неглибока, і вузька... Нехай вона, як кажуть, невеличка, а все ж таки душі моєї близька! (І. Гончаренко)

Сонце, спадаючи з денного жару неквапливо, плавно осідала в пухкі бузкові хмари далеко-далеко в степу. (В. Козаченко)

Невеликий гурт бояр та багатих і впливових городян вийшли зустрічати князевих дочку і зятя. (В. Малик)

Сісти на коня і помчати з вітром наввипередки куди захочеш – хіба це не велике щастя? (В. Малик)

За кілька днів Тарас нагрянув до Костомарова сам. Із зошитом іще не надрукованих віршів. (В. Стус)

Шматка землі немає під ногами, в яку б ще міг упертися Антей. (Л. Костенко)

Не забувайте незабутнє, воно вже інеєм взялось. (Л. Костенко)

19. Гра «Павутина»: Значення фразеологізмів з'єднайте з відповідним фразеологізмом.

З труднощами
Безпідставно прискіпуючись
Не помічаючи недоліків
Плідно працюючи
Правду кажучи
Нічого не роблячи
Склавши руки
Дивлячись крізь пальці
Шукаючи кістки в молоці
Лиха прикупивши
Засукавши рукави
Поклавши руку на серце

20. Орфоепічний практикум: прочитайте скороговки, намагаючись запам'ятати. Запишіть по-пам'яті в зошит. Поясніть правопис орфограм та вживання розділових знаків.

Сів шпак на шпаківню,
Заспівав свою пісню:
«Ти не вмієш так, як я,
Я не вмію так, як ти».

Не клію, курко, крупу,
Не кури, турку, люльку.

21. Гра «Коректор»: відредагуйте подані словосполучення.

Неправильно:

- що б то не стало – ... (будь що, за всяку ціну, хай там що, хоч там як);
- нічого не получається – ... (нічого не виходить);
- не до місця – ... (не до діла, не до ладу, не до речі, недоречно);
- не звертати уваги на других – ... (не звертати уваги на інших);
- не по днях, а по годинах – ... (не щоднини, а щогодини);
- не дивлячись на обставини – ... (незважаючи на обставини);
- може нанести непоправну шкоду – ... (може завдати непоправної шкоди);
- не звертати увагу на поради – ... (нехтувати поради);
- халатне відношення – ... (недбале ставлення);
- неприглядний – ... (непоказний, непривабливий);
- не вартує (щось робити) – ... (не варто);

- не поздоровиться (комусь) – ... (так йому не минеться);
- не подати (показати) виду – ... (не подати знаку, бровою не повести);
- не по силам – ... (не під силу, не до сили);
- не по собі – ... (ніяково, незручно);
- не при ділі – ... (без діла, без роботи);
- не приходилось бачити – ... (не доводилось бачити);
- неприязні відносини – ... (неприязні стосунки, неприязне ставлення);
- не рахуючись (з чимось) – ... (незважаючи (на що));
- не рідкі випадки – ... (часто буває (трапляється), що...);
- не рішився сказати – ... (не зважився, не наважився, не насмівся сказати);
- не стану скривати – ... (не буду приховувати);
- нести відповідальність – ... (бути відповідальним, відповідати (за щось));
- нести збитки – ... (зазнавати збитків (втрат));
- непримиримість – ... (непримиренність).

22. Мовознавчий аналіз. Робота зі словником: перекладіть словосполучення українською мовою, поясніть потрібні орфограми. У чому були труднощі при перекладі сталих одиниць?

Век не забыть, не без причины, невозмутимый, непоколебимый, неоткуда ждать известий, неутомимый, как не забыть, не в пример, не к добру, непреклонный, непригодный, несмотря на дождь, обидеть по невниманию, в течение недели, по недоверию к, за неимением, упрекать за недостатки, приводит в негодность, во многом не согласны, по небрежности, быть в нерешительности, несмотря на противоречия, по непредвиденным обстоятельствам, недочет в работе, упрекать за недостатки, во многом не согласны, не по плечу, спустя некоторое время, по небрежности, за недостатком сведений.

23. Лінгвістичний практикум: поясніть значення фразеологізмів «не святі горшки ліплять», «не чистий на руку», «ні пари з уст не пустити», «більше копи лиха не буде». Умотивуйте написання частки НЕ.

Розкрийте зміст висловів «біла ворона», «в кулак трубити», «в Сірка очі позичати», «витрішки продавати», «викинути коліно», «веремію закрутити», «боже теля», «боби розводити», «блошині укуси», «бити лихом об землю», «книга за сімома печатами», «купило притупило», «класти під сукню», «злити кулю», «гедзь напав», «на дибки ставати», «на живу нитку», «сісти маком», «скорчити лазаря», «через дорогу навприсядки», «шилом патоки вхопити», «шкода мову жувати», «як Пилип з конопель», вживаючи під час відповіді слова із НЕ.

28. Диктант з коментуванням: запишіть текст під диктовку, прокоментуйте орфограми та пунктограми.

Музика лісових верховіть

Іду і прислухаюся до тихого шашотіння дерев, їх верхів, не видних мені знизу з-за гіляк. Їх похитує там угорі вітерець, непомітний тут, в долині, і невинним тихим шумом наповнює ліс. Але від часу до часу, як рука пересувається по струнах, – пролітає удар вітру, видобуваючи сильніші звуки, які зливаються в енергійну фугу. Вона звучить іще хвилю йому вслід, поки не розпадеться на окремішні мелодії, які веде кожне дерево окрема.

Сонячне проміння врізується в прогалини незвичайно ясними, яскравими ударами, від яких запалюється лискучим блиском все, що стрічає воно на дорозі, – зелена хвоя ялиць, сіра кора гіляк, червона застілка старої хвої на землі, а краплі роси й зерна піску світять посеред того слявом самоцвітів.

За М. Грушевським

29. Попереджувальний диктант: запишіть текст під диктовку, звірте написане з надрукованим, виправте помилки. Поясніть написання НЕ з різними частинами мови. Вкажіть розділові знаки та основні орфограми.

1

Сократ сидів у полі, в тіні улюбленого свого платона, й перебирав думки, немовби чутливі струни.

Премудрість! За сім десятків років він назбирав її немало. І все ж не міг повірити (нехай оракул що хоче каже!) у те, що в нього, в цій голові, найбільше знань і розуму. Йому здавалось часто, що він ледь-ледь почав навчатися мудрості, що він ні в чому не розібрався глибоко, не досягнув до краю жодну істину. Не хизувався і не став у позу, коли казав своїм найближчим учням: «Я знаю одне лиш те, що нічого не знаю». У цьому він був упевнений і тільки це міг стверджувати незалежно. Дійти такої істини було нелегко. А ще трудніше стати на цій межі і встояти, бо все, крім розуму, щосили прагне зрушити, довести хибне».

В. Шевчук

2

Українська мова не бідна, не вульгарна, не кривоуста. Вона має свою особливу музичальність. Ця незбагненна душа нашої мови, як золотоносна ріка, виблискує на хвилях народної пісні, переливається в душу нації, творить чуттєву нерозривність українського серця й української землі. Геніальні композитори Моцарт і Бетховен, Глінка й Чайковський, Барток і Стравінський скористалися українськими мелодіями у своїй творчості; а це значить, що вони

чули вібрацію найвищих небес нашої мови. Українська мова не вчора придумана. Вона – не сирота, вона має слов'янську родину і світову славу. Вона має все.

Ми повторимо ще й ще раз: нам не однаково, чи буде наша земля вкрита золотом пшениці й мови, чи буде вона лежати під снігами байдужості, національного нігілізму.

Життя літака обчислюється кількістю годин, коли він в небі, а не в темних ангарах чи на бетоні аеродромів. Життя людини так само обчислюється й вимірюється тим, скільки перебуває в небесах любові, в небесах творчого діяння, а не тим, скільки хліба й солі споживатиме і скільки зносить одяжі. І народ, хоч би який багатий він був матеріально, втрачаючи мову й пісню свою, стає подібним до домашньої птиці, що має крила тільки для того, аби давати з них пір'я для подушок та перин.

Д. Павличко

3

Чи не найбільшим книголюбом серед українських письменників-класиків був Іван Франко. Ще школярем зібрав невелику бібліотеку в 500 томів. А чинив так: робив за товаришів письмові завдання, а в нагороду брав не гроші, а тільки книжки. За день, крім своїх уроків, майбутній письменник міг виконати не менше п'яти завдань на ту ж тему і таких різних, що вчитель і подумати не міг, що це робота однієї руки.

Зібравши одну з найцікавіших приватних книгозбірень, Франко, не задумуючись, міг у темряві безпомилково відшукати потрібний томик. Водночас не дбав про колекціонування власних видань, не писав присвят на книгах. Хіба що зарубіжним письменникам. Тому книжок з автографами І. Франка майже немає.

З календаря

30. Переказ з творчим завданням: ознайомившись з уривком із науково-популярного видання «Рідне слово» А. Матвієнко, напишіть докладний переказ тексту. Висловіть власну думку з приводу того, наскільки актуальною є порушена в тексті проблема. На що ви порадили б ровесникам звернути увагу в спілкуванні?

Не топчіть діамант

Буває, слухаєш чийсь розповідь – і аж заслухаєшся. І справа навіть не в тому, про що говориться, а в тому – як, якими словами. Хоч, коли розібратися, то нічого такого в тих словах немає, та якісь вони смаковіті, а до того ж влучні, ще й пересипані прислів'ями. А інший, буває, почне говорити, скажімо, відповідати

у класі урок, і нехить бере слухати якісь недоречні або покалічені слова, неоформлені речення. Щось не зразок «теє-то як його», що його раз у раз повторював відомий персонаж з п'єси «Наталка Полтавка» Возний. Не знаючи, як підступитися до Наталки, він вдавався до всяких словесних викрутасів. Про таку мову кажуть: «Яка головонька, така й розмовонька», тобто, який розум у людини, так вона й говорить. Та не про ці крайнощі мова, а про узвичаєну, повсякденну мовну неохайність, яку чути щодня і звідусюди, навіть, буває, від поважних, дипломованих осіб. Люди не звикли надавати значення тому, які слова вживати, правильні вони чи ні, їм – «всьоравно». Тому й пересипана наша мова словесними бур'янами. Як бездушно ми стираємо барви своєї мови, спрощуємо й примітивізуємо її.

31. Робота з текстом. Завдання:

- Прочитайте текст, визначте його головну думку, доберіть заголовок.
  - Спишіть, дотримуючись орфографічних та пунктуаційних норм. Поясніть правопис слів із НЕ.
  - Які художні тропи вжив Г. Квітка-Основ'яненко? Для якого типу мовлення вони характерні?
  - Подумайте, чому письменник з такою ніжністю говорить про свою неньку? Створіть усно словесний портрет мовця.
  - Напишіть творче продовження про свою родину.
- (Не)ма (ні)чого на світі луччого (і,й) (Б,б)огу милішого як сер...це матері до своїх діточок! Скіл...ки(б) їх (у,в) неї (не)було чи десятком (Б,б)ог благословив чи тіл...ки одним одно для неї рівно жодного любит.. (у,в)сіх рівно пестує за всяким рівно (у,в)биваєт...ся.

Дев...ят... здорове...кі край неї потішають... її а одно морщ...т...ся кисне (не)дуже вже вона за ним (у,в) биваєт...ся тужит... вже (і,й) боїт...ся щоб ще ду(ж,щ) е (не)занедужало або щоб (не)хай (Б,б)ог боронит... щоб ще (і,й) (не)вмерло. Вона їх обм...ва обпатрує обшива зодяга (і,й) (ні)коли ж то (не)втом...т...ся (ні) коли (не)поскуча з ними (і,й) (у,в)сяка робота на діточок їй (не)ва(ж,ш)ка. Коли з дітей є яке шалівливе (не)слухняне то бат...ко як бат...ко гримне на такого скубне щипки даст... поліб...є а мати як мати! Вона почне його уговорювати пестувати (не)роби так синочку (не)ходи туди голу(б,п)чику! Так (не)гаразд. Ти мені досаджаєш. Я глядяч(и,і) на тебе частісін...ко плачу та думаю коли(б) то він схам...нувся та покинув таке робити та слухав(би) бат...кового вч...(нн, н)я та пожалував(би) моїх слізочок то ще з н...ого був би чоловік ще(б) я діждала на старості радуватися глядач(и,і) на н...ого.

(Не)хай же тепер (у,в)сяк про себе згада бо хто (не)був (з)молоду шаловливий ві(д,т) чого біл...ш... жал... віз...ме? Чи ві(д,т) бат...кових скубок чи ві(д,т) материного голубл...(нн, н)я? А ще як яка часом заплоче так (Г,г)осподи милостивий! (У,В)сі пакості покинеш... (і,й) на вечорниці з місяц... (не)навідаєш... ся (і,й) зробиш... за тр...ох. Що то мати! Св...яте діло! Господ... милосердний, як є він на неб...сах, так заміс...т... себе дав нам на (З,з)емлі родителів бат...ко щоб навчав та до розуму доводив а щоб чоловік молодий (з)дуру (не)затужив та (не)збився з пант...лику так тут мати з такою любов...ю як є (Г,г)осподь милосердний до нас грішних.

Г. Квітка-Основ'яненко

Контроль знань

I. Відтворення теоретичних відомостей.

Продовжте речення, для аргументування наведіть необхідні приклади:

- НЕ може виконувати роль ...
- НЕ завжди пишеться окремо, якщо ...
- НЕ з іменниками, прикметниками, прислівниками пишеться разом, якщо ...
- НЕ з усіма частинами мови пишеться завжди разом, якщо ...
- НЕ з дієприкметниками пишеться окремо, якщо ...
- Якщо НЕ є складовою префікса недо-, то ...
- Якщо протиставлення у реченні відсутнє, то НЕ з прикметниками чи прислівниками слід писати ...
- Якщо НЕ виступає у складі префікса у власних назвах, то ...

II. Тестування. Вкажіть правильний варіант відповіді.

1. Вкажіть групу слів, в яких НЕ є частиною кореня.

- А** непокора, неповага, неспокій, незнайко, нещастя
- Б** негода, недуга, небіж, неук, нежить
- В** незлий, нелегкий, недовгий, ненадійний, недописаний

2. У словах **недоладно, недочувати, недоказати** НЕ пишемо разом, бо ...

- А** слова без НЕ не вживаються
- Б** префікс НЕ творить нове слово з протилежним значенням
- В** НЕ входить у склад префікса недо-

3. Вкажіть групу слів, в яких НЕ є префіксом.

- А** невтомність, невід, небеса, немовля, невблаганний
Б негайний, нероба, нестача, ненависть, невістка
В неспокій, недоля, недовіра, неволя, невеликий

4. У реченні «Я не самотній, є з ким вік дожити» (Т. Шевченко) НЕ пишемо окремо, бо ...

- А** є залежне слово
Б наявне протиставлення
В наявне заперечення
Г самотній виступає присудком

5. У реченні «Він ще не знає, що не пережитий, Єдиний день – життя мого короля» (О. Теліга) НЕ пишемо окремо, бо ...

- А** є уточнююче слово
Б наявне протиставлення
В наявне заперечення

6. У словосполученнях «неспростовний факт», «нерозв'язані питання», «невизначені цілі» НЕ пишемо разом, бо ...

- А** відсутнє залежне слово
Б слова без НЕ не вживаються
В слова із НЕ утворюють нові лексеми

7. Вкажіть групу слів, в яких НЕ виступає часткою.

- А** не/вдаха, не/густо, не/зоране поле, не/озорий, не/окличні
Б не/підготовлений звіт, не/зручно, не/порядок, не/певний, не/доброзичливо
В не/далека, а близька, не/співаю, не/шостий, не глибини, ще не/зоране поле

8. Вкажіть групу слів, в яких НЕ виступає префіксом.

- А** не/задовільно, не/помітно, не/виконаний план, не/складний, не/дорід
Б не/мовля, не/навість, не/мічний, трава не/скошена, не/мічний
В не/здужати, не/підготовлений ніким звіт, не/доспівавши, питання не/складні, не/вигадка

9. Вкажіть групу слів, які написано правильно.

- А** не щодавно, не відповідаючи, не рідко, не Європа, не треба
Б немовби-то, ставок неглибокий, не вблаганний, не врожай, не той
В не до вподоби, недоїдати, нестямно, небачений, хата не метена

10. Вкажіть групу слів, в яких допущено помилку.

- А** неможна, не подалік, не-сьогодні-завтра, не озорий, неполюдьски
Б невпинно, не до ладу, недописаний лист, не хвилюючись, не зовсім
В невийджений шлях, не чекаючи, ненависть, непокоїтися, ніяк не приємний

11. Позначте рядок, у якому частку НЕ- з повнозначними словами потрібно писати разом:

- А** не/підписати наказ, не/можна зупинити, не/відкриті материки
Б не/читаючи текст, не/можливо зрозуміти, тему не/розкрито
В не/виконали завдання, не/органічні речовини
Г бути в не/волі, не/підписані документи, не/велика квітка

12. Позначте рядок, у якому частку НЕ- потрібно писати окремо від повнозначного слова:

- А** Ціанід калію – не/безпечна для людини отрута.
Б Деякі мікроорганізми не/можуть використовувати кисень у процесах енергетичного обміну.
В Тепло надворі, не/має ні дощу, ні холодного вітру.
Г Білки, які містять усі не/замінні амінокислоти, називають повноцінними, на відміну від не/повноцінних.

13. Вкажіть прислів'я, в якому НЕ виконує роль частки.

- А** Стид хоч не/дим, а очі виїсть.
Б І золота кліть для пташки не/воля.
В Не/слава як вогонь пече.

14. Вкажіть речення, в якому НЕ виконує роль префікса.

- А** Мені поля задумливо шептали Свої ніким не/співані пісні. (В. Симоненко)
Б Не/багато в слов'янському світі пам'яток, до яких проймаєшся любов'ю. (З календаря)
В Знання про не/видиму суть людини, душу майже зникли повністю із нашого життя. (К. Мотрич)

15. Вкажіть речення, в якому НЕ з усіма словами пишеться разом.

- А** Бо не/поет, який схилив в журбі сумне чоло і лишить по собі не/мужнє слово, а пекучі сльози. (М. Лучук)
Б Не/знаючи броду, не/лізь у воду. (Народна творчість)
В Не/має гірше, як в не/волі про волю згадувати. (Т. Шевченко)

16. Вкажіть речення, в якому НЕ з усіма словами пишеться окремо.

А Не/втирайте ж мої сльози, не/хай собі ллються. (Т. Шевченко)

Б На тобі не/боже, що мені не/гоже. (Народна творчість)

В Ой біжи, біжи, досадо, не/вертай до хати, не/пушу тебе колиску синову гойдати. (В. Симоненко)

17. Вкажіть речення, в якому НЕ з дієприслівником пишеться разом.

А Він, секунди не/вагаючись, віддав би своє життя до останку, аби жила вона, його ясочка, його зіронька, яку він так і не/зміг врятувати... (О. Гончар)

Б Не/зважаючи на ранню весну, надворі було душно й жарко. (С. Скляренко)

В Цілу ніч ідемо не/присідаючи. (О. Гончар)

18. Вкажіть речення, в якому НЕ з дієприкметником пишеться разом.

А Найбільше дошкуляли вранішні підйоми. Вони докучали його, поступово розхитували і без того не/спокійні нерви. (Ю. Збанацький)

Б Спереду слалась пільма, а крізь неї довгою гадюкою поблискувало гирло, зникаючи в гушавинах не/пролазних очеретів. (І. Досвітній)

В Як не/любити любов'ю наснажених, мудрістю сповнених книг, троп не/відомих, дерзаних ще не/зважаючи і не/босхилив нових. (М. Рильський)

19. Вкажіть речення, в якому НЕ зі службовим словом пишеться окремо.

А Не/сила терпіти легкої напасти, волю я в широкому полю пропасти, ніж тут, не/мов у тюрмі погибати! (Леся Українка)

Б Бо сорок літ не/мовби й не/багато, а як прожити в горі та біді? (А. Малишко)

В Не/тільки розорити гніздо лелеки – великий гріх, а навіть полохати їх. (Г. Булашев)

20. Вкажіть речення, в якому НЕ пишеться з прислівником окремо.

А Не/вдовзі від Ольжиних палат показалися і древлянські посли. (Р. Іванчук)

Б Не/часто ми буваємо серед трав, серед гаїв у квіті й золотисті. (М. Луків)

В Може, знайдеться серед читачів і такий, що подумає: хіба не/однаково, яке слово вжити – своє чи чуже? (А. Матвієнко)

21. Вкажіть речення, в якому НЕ виступає заперечною часткою.

А Не/оране поле жовтіє. (В. Сосюра)

Б В гармонії з цим живим світом природи з сусідніх оливкових гаїв долинали не/скінченний переливчастий спів цикад. (Дж. Даррелл)

В Ольга відповіла: «Але ж ти мій хрещений батько, то не/вільно тобі брати за жінку свою хрещену дочку!». (А. Лотоцький)

22. Вкажіть речення, в якому НЕ пишеться з дієсловом разом.

А Не/вихоплюйся, сину, з не/розумним словом. (М. Коцюбинський)

Б Не/зчулися люди, як і Клецані свята підійшли. (І. Цюпа)

В Ні, місяченьку, не/можу я тобі вдяганки пошити: ти то в чверті, то в половині, а зараз – уповні. (Українська народна казка)

III. Напишіть текст під диктовку.

Слово над надгробком Шевченка

Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер на великому слов'янському мислі, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах, – всюди він був би між своїми. Боявся, еси, Тарасе, що вмирати на чужині, між чужими людьми. Отже ні! Посеред рідної великої сім'ї спочив ти одпочинком вічним. Ні в кого не було такої сім'ї, як у тебе; нікого так, як тебе, на той світ не проводжали. Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша. Ти-бо, Тарасе, вчив нас не людей із усього світу зганяти, не городи й села опанувати: ти вчив нас правди святої животворящої.

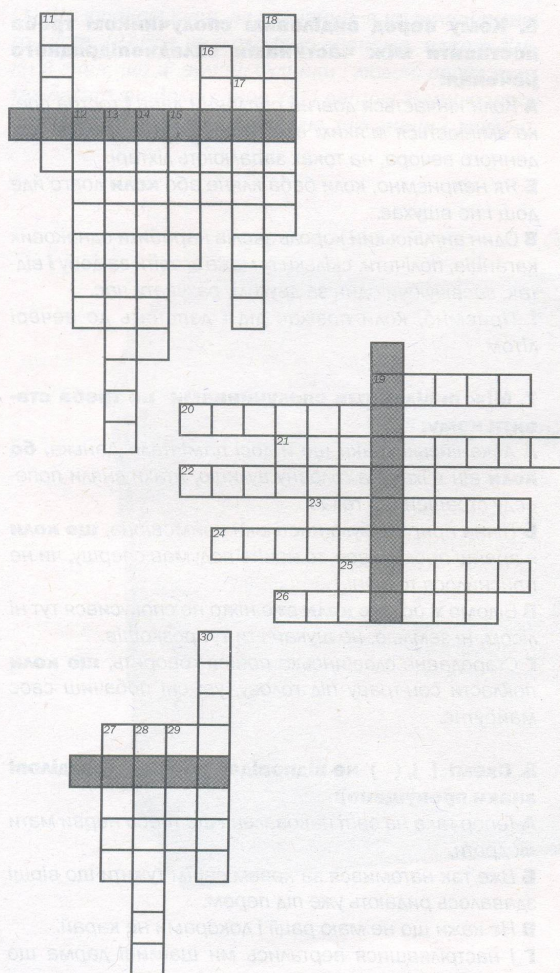
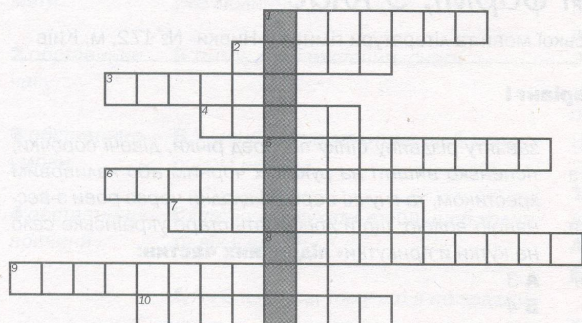
От за сю-то науку зібралися до тебе усіх мов людей, як діти до рідного батька; через сю твою науку став ти всім рідний, і проводжають тебе на той світ з плачем і жалем великим. Дякуємо Богу святому, що живемо не в такий вік, що за слово правди людей на хрестах розпинали або на кострах палили. Не в катакомбах, не в вертепах зібралися ми славити великого чоловіка за його науку праведну: зібралися ми серед білого дня, серед столиці великої, і всією громадою складаємо йому нашу щирю дяку за його животворне слово.

IV. Творче завдання.

Ознайомтесь з афоризмами: «Нікчемність має початок, та не має кінця», «Ніщо не коштує так дешево і не цінується так дорого, як просте слово "дякую"». Письмово розкрийте зміст одного з них, ввівши якомога більше слів із часткою чи префіксом НЕ.

Тренінг для видавця

1. Незадрукована ділянка між шпальтами, рядками, словами, літерами, цифрами та ілюстрацією (поліграфія).
2. Складові частини видання, утворені фальцюванням задрукованого аркуша (паперового блока).
3. Стрічка з потовщеним краєм, яку наклеюють на краї корінця обрізаного блока.
4. Додатковий текст, що містить послідовний перелік заголовків рубрик видання із зазначенням сторінок видання на яких вони починаються.
5. Комплект однакових за рисунком, але різних за накресленням і кеглем шрифтів.
6. Кожна самостійна одиниця видання.
7. Додатковий текст у кінці видання, в якому розташовані в певному порядку терміни, прізвища, об'єкти, наведені в основному тексті.
8. Ілюстрація, що відображає основну ідею видання чи портрет автора, яка розташована перед чи поза титулом.
9. Зображення, яке доповнює, пояснює чи прикрашає текст видання.
10. Додатковий текст, що допомагає осмислити викладене в основному тексті та розташований за ним.
11. Елементарна одиниця тексту, що складається зі сполучення знаків, розташованих на одній прямій.
12. Відокремлена складові частини видання.
13. Частина підпису під ілюстрацією (формулою), яка пояснює деталі зображення (умовні позначення).
14. Літера, що має накреслення великої, але за розміром дорівнює малій.
15. Загальна кількість примірників одного видання.
16. Відступ на початковій сторінці без полів від верхнього краю до початку зображення.
17. Графічна прикраса, що художньо оформлює видання.
18. Невеликий текст, що дає цілісну уяву про видання.
19. Зображення знака (літери, цифри, тощо).
20. Частина задрукованого аркуша видання, яку вклеюють в зошит.
21. Порядковий номер друкарського аркуша видання, який розташований у внутрішньому куті нижнього поля першої сторінки видання кожного нового аркуша перед нормою, та повторювано з зірочкою на третій сторінці видання цього аркуша.
22. Аркуш цупкого паперу чи тонкого картону, до якого прикріплюють віддруковану окремо ілюстрацію, формат якої менший за формат видання.
23. Додатковий елемент видання в палітурці у вигляді паперового мішечка, який монтують на внутрішній частині палітурки.
24. Обгортка подарункового видання у вигляді смужки паперу зі склеєними кінцями.
25. Картонна чи пластмасова коробка спеціальної форми для зберігання видання.
26. Частина сторінки видання, відокремлена по вертикалі проміжками чи лініями.
27. Текст згрупований без лінійок за певною системою та розділений проміжками.
28. Додатковий текст, що коротко доповнює, пояснює чи уточнює основний текст і розташований у тексті, внизу сторінки за текстом чи в кінці видання.
29. Край палітурки чи обкладинки, що виступають за край блока.
30. Смужка паперу чи тканини, яку використовують для приклеювання ілюстрації чи форзаца до зошита.